

Magyarország és Németország a két világháború között
(Beszámoló a magyar–nyugatnémet
történészek konferenciájáról)

Az MTA Történettudományi Intézete és a mainzi *Institut für europäische Geschichte* 1983. május 28–29-én Balatonalmádiban rendezett kollokviumán a két ország két világháború közti politikai, gazdasági és társadalmi fejlődésének kérdéseit vitatták meg az NSZK-beli és a magyar történészek. A tanácskozáson a fő kérdések mellett a kulturális-szellemi kapcsolatok problémája is napirenden szerepelt. *Glatz* Ferenc a német kultúra hatását vizsgálta 1919–1949 között Magyarországon, *Benke* Judit pedig a német filmkultúra magyarországi hatását mutatta be a harmincas években.

Karl Otmar Freiherr von *Aretin* historiográfiai áttekintésében összefoglalta a náci hatalomátvétellel kapcsolatos újabb kutatási eredményeket és számos olyan problémát vetett fel, amelyek ezen a konferencián is vitakérdésként szerepeltek. Megállapította, hogy a Weimari Köztársaság összeomlásáért és a náci diktatúra létrejöttéért nem lehet egyes társadalmi és politikai csoportokat kizárólag felelőssé, másokat pedig ártatlanná nyilvánítani. Kritikával kezelendő mind a német nagyipar támogatásának túlhangsúlyozása a náci hatalomátvétel elősegítésében, mind az a nézet, amely a demokratikus pártokat hibáztatja azért, mert külön érdekeiket nem tudták az általános demokratikus érdekek alárendelni. A náci hatalomátvételt vizsgáló izgalmas kérdése, hogy hol kezdődött és mivel magyarázható Németország 1933-hoz vezető útja. *Aretin* az előtörténet kutatásával kapcsolatban azt az igényt fogalmazta meg, hogy a náci hatalomátvételhez vezető út reális bemutatása mellett mutassa fel az egyéb lehetőségek, a történelem alternatíváinak széles skáláját is. Ebből a szempontból is figyelmet érdemelnek a gazdaságtörténetírás új eredményei, amelyek szerint a Hitler-kormány gazdasági sikereit, a rendszer megszilárdulásának legfontosabb alapját az elődök gazdaságpolitikai tevékenysége alapozta meg. A náci hatalomátvételt elősegítő konkrét, esetleg véletlenszerű tények tudomásulvétele mellett is akceptálni kell azt a tézist, hogy a náciizmus csak egy deformált, a jog iránti érzékében mélyen elbizonytalanodott társadalomban tudott mély gyökeret eresztetni.

A náci korszak és a megelőző német történelem közötti kontinuitás a külpolitikában is sok tekintetben kimutatható. A külpolitika feltételrendszere számos vonatkozásban állandónak tekinthető, bizonyos fő tendenciák hosszabb távon érvényesülnek. A konstans elemek mellett a konkrét viszonyok mégis különböző alternatívákat kínálnak. A két világháború közötti Németország és Magyarország külpolitikai lehetőségeivel, illetve a két ország kapcsolataival számos referátum foglalkozott. *Tokody* Gyula azt vizsgálta, hogy az első világháború végén hogyan változott a két ország külpolitikai érdeke és külpolitikai orientációja, s ezek milyen összefüggésben vannak a belső társadalmi és politikai változásokkal. Rámutatott, hogy a Károlyi-kormány által az antant irányába végrehajtott orientációváltás nem jelentett aktív németellenes fordulatot. Mivel a győztes országok gazdasági és politikai intézkedései nem kedveztek az antantbarát orientáció elfogadtatásának, gazdasági és politikai téren egyaránt fennmaradt a külpolitikai érdekközösség Magyarország és Németország között. A Magyar Tanácsköztársaság külpolitikai orientációját elsősorban világnézeti szempontok – a Szovjet-Oroszországgal való együttműködés, illetve az európai proletárforradalom elősegítése – határozták meg, s ezek alapján újra prioritást élveztek a vesztes országokhoz, különösen a Németországhoz fűződő kapcsolatok. Az 1919 augusztusa, illetve a Trianon utáni helyzet kizárta egy antantbarát orientáció képviselést Magyarországon, a rendszer ellenforradalmi jellege pedig egy esetleges „magyar Rapallo”-t tett lehetetlenné. *Tokody* a magyar külpolitika többszörös orientációváltása ellenére hosszú távon változatlanak ítélte a Németországgal való jó kapcsolatok fenntartásához fűződő külpolitikai érdekeket.

A magyar vezető körök külpolitikai elképzeléseiben természetesen felmerültek más alternatívák is. *Romsics* Ignác referátuma Bethlen István koncepcióját elemezte, aki szerint a német és

orosz túlsúllyal szemben egy román–magyar–lengyel blokk biztosíthatná a közép-európai térség önállóságát. Ez a terv már 1919-ben körvonalazódott, s 1920 folyamán magyar–lengyel és magyar–román tárgyalások alapjául szolgált. A húszas években azonban a Bethlen vezette magyar kormány Rómán és Berlinen keresztül kereste a területi revízió lehetőségét.

Mindazonáltal Bethlen csak a nagy szláv tengerrel szemben tartotta teljesen azonosnak a német és a magyar érdekeket, miközben azt remélte, hogy Franciaország, Anglia és Olaszország képes lesz korlátozni a németek közép-európai befolyását. A harmincas évek közepén Bethlen újra visszatért a magyar–román perszonálunió gondolatához, a tárgyalásokat azonban eleve meghiúsították a magyar területi igények, az önálló Erdély megteremtésének felvetése. Romsics e tervekkel kapcsolatban nemcsak azt említette meg, hogy nem állt mögöttük gazdasági, politikai és katonai erő, hanem rámutatott a koncepció belső ellentmondására, a revízió követelésének és a német túlsúly elleni is védelmet nyújtó közép-európai „biztonsági” politikának az összeférhetlenségére is.

Hasonlóan súlyos belső ellentmondások terhelték a húszas években megerősödő páneurópai mozgalom koncepcióját is. Kövics Emma az európai egységtörekvésekhez való német és magyar viszonyulás szempontjait elemezte. Rámutatott, hogy Németország számára az európai államok gazdasági integrációjából származó előnyök nagy súllyal estek latba, a legversenyképesebb iparágak expanziójának keretében szolgálhatott, Magyarországon azonban ennek a szempontnak alig volt jelentősége. Ez nem csupán az ország gazdasági elmaradottságával magyarázható, hanem azzal is, hogy a magyar politikai vezetés a gazdaság problémáit nem tudta a politikai kérdésektől – Trianontól – elkülönítve kezelni. A két ország helyzetének hasonlóságával áll összefüggésben a békeszerződések revíziójának a Páneuróppával kapcsolatos viták középpontba állítása. Azonban míg Németország számára a húszas években az európai együttműködés politikai előnyöket is kínált, nagyhatalmi helyzete visszaállításának egyik eszköze lehetett, a magyar külpolitika a páneurópai tervekben elsősorban a status quo védelmezőjét látta. A húszas évek végére a Mitteleurópa–Páneurópa alternatívából a közép-európai térség szerepe erősödött meg Németország számára. Fejes Judit arra hívta fel a figyelmet, hogy a német gazdasági terjeszkedés irányának megváltozása mellett a magyar agrártermékek elhelyezésének kényszere állt az egyre erősödő magyar–német kapcsolatok hátterében. A gazdaság szempontjaihoz képest a húszas években a politikai megfontolásoknak alárendelt jelentőségük volt.

Tekintettel arra, hogy a gazdasági világválság megváltoztatta az európai gazdasági és politikai körülményeket, Andreas Hillgruber referátuma a Brüning-kormány tevékenységével kapcsolta össze a német revíziós külpolitika offenzív szakaszának kezdetét. Délkelet-Európa kedvező terepül szolgált a német hegemonitörekvések számára, s a Harmadik Birodalom előtt többféle lehetőség volt a hegemonia érvényesítésére. A gazdasági érdekek hangsúlyozása, a térség államai politikai konfliktusaitól való távolmaradás volt az egyik járható út. A politikai ügyekbe való beavatkozás esetén Németország választhatott az ún. győztes kisállamok, vagy a revízióra törekvő államok programjának aktív támogatása között. Végül a német befolyás érvényesítéséhez hatékony módszernek tűnt a térség országaiban működő különböző fasiszta mozgalmak, illetve az ott élő németiség felhasználása egy politikai fordulat végrehajtása, esetleg az állam szétzúzása érdekében. A német külpolitika 1939-ig nem kötelezte el magát valamelyik lehetőség programszerű képviselője mellett. Hillgruber szerint a német külpolitika mindig változó hangsúlyai döntő szerepet játszottak abban, hogy a német vezetésű Közép-Európa vonatkozó tervek töredékesen valósulhattak meg. Németország eljátszotta azt a lehetőséget, hogy egy hagyományos hegemonia-modellt megtestesítő informális német birodalmat hozzon létre Közép-Európában.

A Közép- és Délkelet-Európa feletti uralom megszerzéséért folytatott francia–német vetélkedést nevezte a két világháború közti korszak egyik központi problémájának Hans-Jürgen Schröder. Rámutatott, hogy a német kereskedelempolitika már a stresemanni időszakban is a kül- és revíziós politika egyik legfontosabb eszköze volt. A húszas években azonban még nem sikerült végrehajtani a német áttörést, mivel Franciaország a biztonságpolitikai eszközökön túl pénzügyi lehetőségekkel is rendelkezett a délkelet-európai pozíciók stabilizálására. A válság új gazdasági feltételeit a német diplomácia a revíziós politika dinamizmusának fokozására használta fel. A felszínen a gazdasági aspektusok álltak középpontban, az alapvető mégis a francia biztonsági politika rendszere ellen irányuló politikai törekvés volt. Brüning délkelet-európai politikáját abban az értelemben lehet eredményesnek tekinteni, hogy képes volt megakadályozni a térség szanálására irányuló francia tervek realizálását. A Harmadik Birodalom pedig a preferenciák és a bilaterális gazdasági kapcsolatok révén ki

tudta használni Franciaország pénzügyi nehézségeinek fokozódását és a délkelet-európai agrárválság elmélyülését. A külkereskedelmi statisztikák egyértelműen mutatják, hogy 1936-ra Németország hegemon szerephez jutott Délkelet-Európa gazdaságában, aminek szükségszerű politikai következménye lett a kisantant destabilizációdása, a francia hatalom alapjainak megrendülése. A francia diplomácia megpróbálta a hagyományos biztonsági és szövetségi politikával semlegesíteni a német kereskedelmi politika eredményeit, majd rákényszerült arra is, hogy újfajta gazdasági eszközök alkalmazásával forduljon szembe a német hegemoniapolitikával. Azok az elszigetelt lépések (amerikai–angol–francia valutamegállapodás, a kétoldalú gazdasági kapcsolatok politikája), amelyekkel Franciaország kísérletezett, nem tudtak változtatni azon a strukturális problémán, hogy Franciaország nem képes nagyobb tömegű agrárterméket felvenni. Ezen a tényen pénzügyi eszközökkel nem lehetett változtatni, s Németország strukturális, konjunkturális és belpolitikai szempontból egyaránt kedvezőbb helyzetben volt.

A közép-európai kérdés *Ormos Mária* véleménye szerint is a francia–német viszonytól függött. A német külpolitika 1930–31-ben végrehajtott dinamikus fordulatát elemezve a német–osztrák vámuniós tervet kifejezett német törekvésként értékelte az egész közép-európai piac megszerzésére. A francia intervenció megakadályozni látszott ugyan a gyors német előretörést a Duna medencében, mégis világos volt, hogy a térség gazdasági helyreállítása Németország nélkül elképzelhetetlen. A német kormányok ennek biztos tudatában mondtak nemet a különböző vámuniós és preferenciális javaslatokra. A zóna megszervezésére irányuló utolsó átfogó kísérlet, a Tardieu-terv győzelme vagy veresége nagy jelentőségű volt a német előretörés szempontjából. A terv végül is annak ellenére megbukott, hogy a közép-európai államok rendkívül súlyos gazdasági helyzete és Anglia toleráns magatartása következtében jó esélyekkel indult. Ha a francia terv kudarca nem is volt olyan látványos, mint a német–osztrák vámunióé, hatásában sokkal jelentősebbnek bizonyult. Franciaország nem volt többé abban a helyzetben, hogy komolyan felvesse Németország kizorítását a térségből, a közép-európai vákuum kitöltésére pedig más hatalmak nem tudtak, vagy nem óhajtottak vállalkozni. A nagyhatalmak magatartása pedig erősen befolyásolja a kisebb államok politikai mozgásterét. *Ránki György* ennek a ténynek a hangsúlyozásával elemezte a magyar–német kapcsolatok néhány problémáját 1933–1944 között. A szövetséget létrehozó és összetartó tényezők – a gazdasági érdekek, a revíziós külpolitikai célok és a két rendszer ideológiai-politikai hasonlósága – a szövetség történetének különböző periódusaiban eltérő súllyal szerepeltek. A kapcsolatok 1938-ig terjedő első szakaszában joggal beszélhetünk a két kormány bizonyos érdekközösségéről, s a viszony fő tartalmát a gazdasági kapcsolatok jelentették. Magyarország számára a rövid távú gazdasági előnyök mellett súlyos politikai és gazdasági veszélyt is jelentett ez az együttműködés, nem feledkezhetünk meg azonban az ország igen korlátozott mozgásterétéről. 1938-ra világossá vált, hogy a gazdasági együttműködés teljes német gazdasági hegemoniához vezet, a kapcsolatok fő kérdésévé azonban ekkor már a revíziós külpolitika szempontjai váltak. Az egyre sikeresebb és erősebb Németország szövetségében Magyarországon egyre határozottabban elkülönült két külpolitikai koncepció. Az egyértelműen német orientáció mellett az ellenzék által képviselt irányzat a jó német kapcsolatok megőrzése mellett is fontosnak tartotta az ország külpolitikai mozgásszabadságának megőrzését egy konfrontáció esetén. Magyarország egyelőre képes volt megakadályozni azt, hogy a náci Németország uralkodjék rajta, de nem tudta megakadályozni saját politikai döntéseinek német manipulálását. A magyar külpolitika mozgásszabadsága különösen az Anschluss és München után erősen korlátozódott. Telek megpróbált a relatív önállóság Scyllája és a revíziós célok Charybdis között manőverezni, azonban kénytelen volt tudomásul venni Németország döntőbíráskodását a Duna menti országok határugeiben. A második bécsi döntés negatív következményei ellenére is az utolsó olyan állomása a magyar–német kapcsolatoknak, ahol még érvényesülhettek külön magyar külpolitikai érdekek.

Az 1941-es év átmenetnek tekinthető a kapcsolatok harmadik fázisához, amikor a magyar külpolitika olyan lépések megtételére kényszerült (hadüzenet Jugoszláviának, a Szovjetunióknak és az USA-nak), amelyek már nyilvánvalóan ellentétesek voltak a magyar érdekekkel. E félelem által diktált lépések következtében Magyarország német vazallussá vált, s ebben a mivoltában nem élvezett semmiféle privilégiumot. 1942–43 fordulóján – Németország csatlósai közül elsőként – a magyar kormány felismerte, hogy szövetsége a háborút elvesztette, s az országot ki kell vezetnie a német hatalmi szférából. Miközben a Kállay-kormány a Balkánon való szövetséges partraszállás

kedvező pillanatára várt, figyelmen kívül hagyta a terveit keresztező egyéb tényezőket, mindenekelőtt az ország német megszállásának lehetőségét. A liberális-demokratikus átalakulástól való félelem mellett Ránki hangsúlyozta, hogy Magyarországnak a szomszédaihoz fűződő ellenséges viszonya is nagy szerepet játszott abban, hogy a Németországhoz fűződő szálakat nem sikerült elszakítani. Míg a szövetségeseknél az emigráns csehszlovák és jugoszláv kormányok jelentettek ellenséges konkurenciát a magyar törekvéseknek, addig Hitler hatásosan fenyegette a magyar kormányt Románia részvételével Magyarország megszállásában. 1944. március 19-én véget ért a vonakodó csatlós története. A megszállás hónapjaiban Magyarország egyre távolodott a kiugrás lehetőségétől, míg a többi csatlós állam sorra megvalósította azt.

A magyar–német kapcsolatok erőteljes gazdasági motiváltságának tézise az előző referátumoknak is központi gondolata volt. Michael *Riemenschneider* és *Gunst* Péter ezeket a gazdasági-kereskedelmi-politikai összefüggéseket elemezték. A magyar mezőgazdaság piaci helyzetét vizsgálva *Gunst* utalt egyfelől a világpiaci kedvezőtlen folyamataira, másrészt a Monarchia felbomlásából a magyar mezőgazdaságra háruló negatív következményekre. A kedvezőtlen világgiazi árviszonyok Németországot is agrárvámvédelemre, illetve igen szigorú állategészségügyi rendszabályok életbe léptetésére készítették 1925 folyamán. Mivel Magyarország számára létkérdés volt a kivitelében 80–82%-kal részesedő mezőgazdasági export biztosítása, a két kormány közti tárgyalások visszatérő mozzanata volt az új kereskedelmi szerződés ügye. A bel- és külpolitikai körülmények Fejes és Schröder által is elemzett változása tette lehetővé 1930 novemberében a kereskedelmi szerződés megkötését. A szerződés kézzelfogható eredménye a magyar gabonafőlesleg elhelyezésére korlátozódott, s *Gunst* elsősorban politikai gesztusként értékelte. Még az 1932 áprilisában kötött fizetési megállapodás sem járt a magyar agrárkivitel jelentős növekedésével, döntő változást csak a náci gazdaságpolitikai gyakorlat hozott.

Riemenschneider a Magyarországgal szemben követett német kereskedelempolitikával kapcsolatban beszélt a rövidebb távú német törekvésről, ami az ország gazdasági erőforrásainak igénybevételét célozta a háborúra való felkészülés érdekében, valamint egy hosszabb távú koncepcióról, aminek Magyarország bevonása volt a célja a német vezetésű európai „Großraum”-ba.

Az 1934. februári kereskedelmi szerződéssel kapcsolatban mindkét előadó megemlítette, hogy az a világpiacinál kedvezőbb árat biztosított a magyar gabonára, de *Gunst* rámutatott, hogy Németország szempontjából az amúgy sem túl jelentős gazdasági hátrányt ellensúlyozta az a nyereség, amit Olaszország kizorítása jelentett a térségből. A világgiazi időközben végbement mezőgazdasági áremelkedés ellenére egyre szűkülte Magyarország mozgásterét. Az egyre növekvő német szállítási igények erősen korlátozták azt a lehetőséget, hogy a magyar gabonafelesleget szabad devizáért értékesíthessék. 1938. politikai változásai pedig teljessé tették a magyar gazdaság – különösen az agrárkivitel – Németországtól való függőségét. 1941-től bizonyos módosulás figyelhető meg a Magyarországgal szembeni német követelésekben, amennyiben felmerül a magyar ipar bizonyos termékei, illetve az ipari nyersanyagok iránti német igény. Ránkihoz hasonlóan *Riemenschneider* is kiemelte, hogy az ország német megszállásában a gazdasági érdekek biztosítása döntő szerepet játszott.

A konferencia gazdaságtörténeti kérdésekkel foglalkozó referátumaiban fontos hely jutott a pénzügyi és finanszpolitikai kérdéseknek. Amikor *Gerald D. Feldman* a német infláció problémáját vizsgálta, olyan témához nyúlt, ami igen szorosban kapcsolódott más világgazdasági és -politikai folyamatokhoz. Véleménye szerint a német inflációt nem a jótételti kötelezettség idézte elő, mint ahogy azt sem lehet állítani, hogy Németország az infláció árán kívánt volna megszabadulni a jótételti terhektől. Az infláció rövid távon alkalmas volt Németország gazdasági és társadalmi problémáinak levezetésére, 1922-től azonban ellenőrizhetetlenné vált és a jótételttel együtt nagyban hozzájárult a Weimari Köztársaság politikai egyensúlyának jobboldali irányú megváltozásához.

Magyarország pénzügyi életében az 1924-ben alapított Magyar Nemzeti Bank játszott rendkívül fontos, de erősen változó szerepet. *Pécsi Vera* megállapította, hogy az MNB 1931-ig mintegy állam volt az államban. A magyar kormányok gazdaságpolitikája messzemenően a pénz- és árstabilitásra törekvő finansiális szempontokat érvényesített anélkül, hogy egy átfogó gazdaságpolitikába építette volna be azokat. A húszas években a Bank igyekezett megőrizni az államtól való függetlenségét. A válság következtében azonban képtelen volt fenntartani önállóságát, rákényszerült az állam mentő- és védőintézkedéseinek az igénybevételére.

A harmincas években a kormány különböző, politikailag motivált gazdasági döntései – 100 millió Pengős hitel a mezőgazdasági birtokok megmentésére, a győri program finanszírozása, a német adósságok bankjegymisszióval való kiegyenlítése stb. – elhanyagolták a finánciális szempontokat és nagymértékben hozzájárultak az infláció erősödéséhez.

Az industrializált Németország társadalmi és politikai viszonyaira döntő befolyással bírtak az ipari vezető csoportok és szervezetek. Reinhard *Neebe* referátuma azt az Aretin által is felvetett problémát vizsgálta, hogy mi jellemezte az ipar és az állam kapcsolatát a Weimari Köztársaság utolsó éveiben. A válság következtében összeomlott az az illúzió, hogy a nagyipar kész tudomásul venni a demokratikus államrendet, a társadalmi-hatalmi viszonyokban 1918 után bekövetkezett változásokat. A nagykoalíció összeomlásával egyidőben az ipar bizonyos körei támadó stratégiát alakítottak ki, konzervatív fordulatot követeltek. Ezekkel a „katasztrófapolitikussokkal” szemben a Reichsverband der Deutschen Industrie vezetésében egy kompromisszumokra hajló realpolitika kerekedett fölül. A RDI elnöksége 1930 nyarán a szakszervezetekkel való tárgyalást és a szociáldemokraták kormányba való bevonását szorgalmazta. Az 1930. szeptember 14-i választások kimenetele, a náci kormányba kerülésétől való félelem arra készítette az RDI vezetőit, hogy újra a nagykoalíció érdekében interveniáljanak Brüningnél. Miközben előrehaladt az ipari körök polarizálódása, a RDI egyre határozottabban opponálta Brüning gazdasági intézkedéseit. Ez a helyzet szolgált alapul egyes nagytőkés körök és a náci 1932 tavaszi nagy egymásratalálásához. A gazdasági csoportok lelkesen támogatták viszont Papen kísérletét az állam és a gazdaság autoriter módon történő szanálására, s egyidejűleg megszakították az NSDAP-vel folyó tárgyalásokat. Míg a RDI vezetése kész volt fellépni a Schleicher-kormány megmentése érdekében, az ipar náciakat támogató csoportja és a konzervatív-autoriter ipari vállalkozók oppozíciója egyre erősödött Schleicher „reparlamentarizálási” kísérletével szemben. Hitler kancellári kinevezése tehát az ipari front szétforgácsoltsága mellett ment végbe. Neebe az ipar vezető képviselőinek a felelősségét nem is a náci hatalomátvétel közvetlen segítségével, hanem abban jelölte meg, hogy a szociálpolitika, a szakszervezetek és a Weimari Köztársaság államrendje elleni támadásokkal destabilizálták a német demokráciát.

A Weimari Köztársaság strukturális válságának egyik tényezőjéről, az ifjúság lázadásáról, a generációs konfliktusokról beszélt Hans *Mommsen*. A generációs konfliktusok a gyors társadalmi és politikai változások idején a társadalmi feszültségek egyik lecsapódásaként értelmezhetők. Az első világháború erősítette a kor fiatalságának idealista értékekre hangolt közösségtudatát, másrészt viszont konfrontálta ezeket az eszményeket a valósággal, s a frontgenerációk mély identitásválságát idézte elő. A háború egyben felfokozott várakozást keltett az alapvető társadalmi és kulturális változások iránt, s erős volt a meggyőződés, hogy a fiatal generáció lesz hivatott e változások végigvitelére. A háború előtti évek ezoterikus ifjúsági mozgalma helyére egy politikailag aktív, radikális, a hagyományos politikai pártok merevségével szembe forduló ifjúsági mozgalom szerveződött. Sem a munkásmozgalom, sem a polgári közép pártjai nem tudták szervesen integrálni a fiatalságot, s a magát elvesztett generációnak tartó háború utáni nemzedék nem volt hajlandó magát a Köztársasággal – Goebbel kifejezésével élve: az „aggastyánok Köztársaságával” – és pártjaival azonosítani. Megszületett az ifjúság mítosza, ami a politikai ellentétek összemosására is alkalmas volt. Az 1930-ban megfogalmazott jelszó: („Kívül maradni!”) a háborús, illetve a háború utáni nemzedéket külön „harmadik front” alakítására szólította fel. A polgári ifjúság lázadása nem jelentette a náciizmussal való azonosulásukat, de a köztársaság tekintélyének rombolásával, irracionális színezetű ideológiájával és emocionális nyelvezetével kétség-telenül elősegítette a náci befolyás erősödését.

Sokkal közvetlenebbül váltak Németország politikai eszközeivé, majd kerültek erős nemzeti-szocialista befolyás alá a Duna medence államaiban élő német népcsoportok és szervezetek. *Tilkovszky* Lóránt az ő szerepüket elemezte a Weimari Köztársaság külpolitikájában. Az első világháború után a hivatalos német külpolitika feladata lett a német kisebbségek védelme és kulturális támogatása. A békeszerződésekben előírt kisebbségvédelmi kötelezettség az elsősorban a magyar irredentától félt utódállamokban a német népességgel kapcsolatban elég jól érvényesült. Különösen a korábban magyar uralom alatt élt német kisebbségekkel szemben volt toleráns az utódállamok politikája, mert ezzel lehetőségük volt a magyar és a német nemzetiség szembeállítására. Ezzel párhuzamosan a Dunántúl nyugati területeit fenyegető német irredentával szemben Magyarországon erőteljesen korlátozták a németiség jogait, kulturális és politikai tevékenységének feltételeit. A magyarországi németiség védelmében a német kormány mellett aktivizálódtak a kisantant államokban élő német kisebbségek szervezetei

is. A magyar kormány csak erőteljes német nyomásra tett néhány, az iskolaügyet érintő engedményt. Ugyanakkor erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a különböző nemzetközi fórumokon a német kormánnyal együttműködve lépjen fel a kisebbségek védelmében. A magyar törekvés, hogy a kisantant államaiban élő német kisebbséget az ottani magyar kisebbséggel való együttműködésre bírja, szintén nem járt eredménnyel. A húszas éveket Tilkovszky Németország részéről az erőgyűjtés időszakának nevezte, s az erőgyűjtés feltételei a német kisebbségek számára kedvezőbbek voltak a kisantant államaiban, mint a hasonló külpolitikai célt – a revíziót – képviselő Magyarországon.

A konferencia számos referátuma érintette az uralkodó osztályok, a gazdasági és politikai vezető csoportok, intézmények szerepét a gazdaságpolitikai és politikai döntésekben. *Stier* Miklós kifejezetten arra vállalkozott, hogy a két világháború közti Magyarország uralkodó elitje és az államhatalom, a kormányzó körök kapcsolatát mutassa be. A kormányzati vagy államigazgatási elit a modern, specializált-bürokratikus államban elkülönül a gazdasági és politikai hatalmi szférától. Alapvető funkciója a gazdaságilag uralkodó osztályok társadalmi-politikai érdekeinek biztosítása, de ennek a rétegnek sajátos önmozgása, önálló hatalomra való törekvése is megfigyelhető. *Stier* a kormányzati eliten belül elkülönítette a törvényhozó hatalom (a kormányzó és hivatalai, illetve a parlament és intézményei), a végrehajtó hatalom (kormány és kormányservek), valamint a jogszolgáltatás szféráját. Ez a kormányzó elit természetesen nem azonos az uralkodó elit jóval szélesebb kategóriájával. Az uralkodó elitet jellemezve *Stier* kiemelte erősen hierarchikus jellegét, strukturálisan pedig elkülönítette a nagybirtokosok, a nagytőkések és az állami bürokrácia legfelső csoportját. Az uralkodó elit hierarchiáját politikai-történeti, struktúráját pedig szociológiai-történeti kategóriaként értelmezte. Rámutatott, hogy az uralkodó elit különböző csoportjainak a harmincas években kiéleződött harcai hatással voltak a helyi, megyei elit belső viszonyaira is. Az uralkodó elit belső harcainak elemzése alapján megállapította, hogy a magyar kormánypolitika faszálódása a kormányhatalom mindenkorai determináltságának és önmozgásának az eredője volt, s az állami bürokrácia volt az egyik legjelentősebb hordozója a jobb- és szélsőjobboldali radikalizmusnak Magyarországon.

Az NSZK-beli és magyar történészek első, hazánkban rendezett konferenciáját a tematikai és módszertani sokszínűség mellett a nyílt és igen aktív vita jellemezte, s szakmai eredményei mellett a két ország tudományos együttműködésének ügyét is szolgálta.